

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ
НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО
ВІКУ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи SoO1-M21z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Вихор Леся Миколаївна

Науковий керівник: **Глоба О. П.**,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри логопедії та
спеціальних методик

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ.....	7
1.1. Корекційна спрямованість навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами.....	7
1.2. Особливості впровадження інтегрованої й інклюзивної форм навчання та виховання дітей зі складними порушеннями розвитку.....	19
1.3. Комплексна оцінка стану здоров'я дітей з особливими освітніми потребами.....	31
1.4. Психолого-педагогічні технології в системі навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку зі СПР.....	37
Висновки до розділу 1.....	45
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ.....	46
2.1. Здоров'язберігаючі технології в освітньому процесі дітей молодшого шкільного віку зі СПР.....	46
2.2. Визначення педагогічних умов впровадження здоров'язберігаючих технологій у процес навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку зі СПР.....	70
2.3. Прикладні аспекти психолого-медико-педагогічного супроводу сімей, в яких виховуються діти зі СПР.....	79
2.4. Особливості та критерії оцінки ефективності організації навчання та виховання дітей зі СПР.....	89
Висновки до розділу 2.....	99
ВИСНОВКИ.....	101
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	103
ДОДАТКИ.....	112

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку суспільства, передова світова спільнота змінює ідеологічні установки щодо осіб з порушеннями психофізичного розвитку. В основу освітніх інновацій покладено концепцію «цілісного підходу», яка відкриває шлях до реалізації прав і можливостей кожній людині і, насамперед, передбачає рівний доступ до здобуття якісної освіти. Відбувається перехід від ізоляції до інклюзії, яка поєднує в собі поняття комплексності, предметності та визнається вченими і практиками як принцип організації процесу навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи. Основна ідея інклюзивної освіти: від інтегрування у школі - до інтегрування в суспільство, основний принцип інклюзивного навчання - якомога менше зовнішньої та якнайбільше внутрішньої диференціації.

Здійснений аналіз літературних джерел із проблеми дослідження засвідчив увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників (В. Бондар, В. Гладуш, В. Григоренко, О. Глоба, О. Гаврилов, Х. Девід, Дж.Деплер, М. Дога, М. Єфіменко, А. Колупаєва, Б. Сермеєв, В. Синьов, О. Чеботарьова, Н. Шматко, Т. Лореман, Дж. Лупарт та ін.) і надав підстави констатувати, що представлені у науковій літературі ідея «соціальної корисності», «медична модель» здобуття освіти дітьми з особливими потребами неефективні, оскільки інвалідність є не медичною, а соціальною проблемою, проблемою прав людини. Особливе значення для усвідомлення сутності цієї проблеми мають праці, в яких представлені альтернативні теорії: «людської гідності» дітей з порушеннями психофізичного розвитку, здатних до саморозвитку, самовдосконалення, самоактуалізації (О.Глоба, В. Гладуш, В. Синьов, та ін.), «дитиноцентриська» система освіти (В. Кремень) тощо.

У доступній психолого-педагогічній літературі висвітлені різні сторони організації навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами, перешкоди і труднощі, які виникають у процесі впровадження інтегрованої, спеціальної й інклюзивної освіти. Зокрема, дана проблема

потребує розробки нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад. В Україні державна політика стосовно дітей з порушеннями психофізичного розвитку потребує суттєвих коректив відповідно до змін, які зумовлені як внутрішніми, так і глобальними чинниками. Наразі соціальна політика держави залишила поза увагою такі психолого-педагогічні чинники, які стосуються соціальної адаптації, комунікації, рекреації, психологічного супроводу дітей і дорослих людей з інвалідністю.

У психолого-педагогічних дослідженнях розрізняють поняття «диференціація», «диференційоване навчання», «інтеграція», «інклюзивна освіта». Сутність і зміст цих понять та процесів, що стоять за ними, розробляються багатьма науковцями, проте, в реалізації стратегії інклюзивної освіти залишаються проблемними питання організаційно-педагогічних умов навчання та виховання дітей зі складними порушеннями розвитку (СПР), навчально-методичне забезпечення їх навчального процесу; психолого-педагогічні основи інтенсифікації соціального розвитку учнів зі СПР; особливості корекційного процесу в умовах спільного навчання тощо.

Аналіз літературних джерел доводить, що дослідження, які б розглядали дошкільний заклад і загальноосвітню школу як осередок здобуття освіти дітьми зі СПР у вітчизняній науці проводилися не достатньо, що соціально-економічна криза в Україні призвела до кризи сім'ї, що спровокувало відчуження між батьками й дітьми; втрати традицій народної педагогіки; низького рівня загальнопедагогічних знань батьків; неповаги та недовіри батьків і педагогів один до одного.

Вищезазначене вказує на актуальність обраної теми дослідження: **«Здоров'язберігаючі технології в системі навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку зі складними порушеннями розвитку».**

Метою роботи є аналіз і розробка сучасних підходів щодо впровадження здоров'язберігаючих технологій у процес навчання та

виховання дітей зі СПР в Україні, які спрямовуються на задоволення їх особливих освітніх потреб.

Об'єкт дослідження - процес навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку зі СПР.

Предмет дослідження - організаційно-педагогічні умови впровадження здоров'язберігаючих технологій у процес навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку зі СПР.

Відповідно об'єкту, предмету, меті визначено **завдання дослідження**:

1. Надати характеристику існуючої системи та законодавчої бази процесу навчання і виховання дітей зі СПР.

2. Визначити особливості впровадження здоров'язберігаючих технологій у процес навчання та виховання дітей зі СПР.

3. Розробити організаційно-педагогічні умови та обґрунтувати ефективність впровадження здоров'язберігаючих технологій у процес навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку зі СПР.

З метою забезпечення достовірності основних положень і висновків, для досягнення мети і розв'язання завдань дослідження використовувався комплекс різноманітних теоретичних, емпіричних та статистичних **методів дослідження**: аналіз зарубіжних і вітчизняних літературних джерел з подальшою систематизацією та синтезом отриманої наукової інформації; вивчення міжнародного правового поля та вітчизняного законодавства у галузі соціального захисту та здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами; індуктивно-дедуктивні способи встановлення причинно-наслідкових зв'язків між політичними, соціальними та педагогічними явищами і процесами; спостереження, спілкування, проведення соціологічного опитування серед освітян, дітей і батьків; статистична обробка та систематизація одержаних наукових фактів; верифікація отриманої інформації через зіставлення даних, поданих у різних першоджерелах.

У якості дослідницького інструментарію використовувалися традиційні кількісні та якісні методи збору інформації. Умови проведення пошукової роботи сприяли ґрунтовному і вірогідному дослідженню різних аспектів навчання та виховання дітей зі СПР; вивчення певних тенденцій і закономірностей дали змогу провести порівняльний аналіз одержаних результатів, що уможливило розробку відповідних напрямів роботи з цих питань. **Джерельною базою дослідження** стали: монографічні дослідження та публікації вітчизняних і зарубіжних вчених філософського, соціологічного, психолого-педагогічного, загального та спеціально-педагогічного спрямування; міжнародні та вітчизняні законодавчі документи, нормативно-правові акти в галузі освіти; вітчизняні та зарубіжні інформативні збірники та довідники; архівні матеріали; інформаційні ресурси мережі Інтернет; фактичні дані експериментальної роботи.

Дослідження були організовані на базі Головинської спеціальної школи «Центр освіти» Волинської обласної ради.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці й обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов впровадження здоров'язберігаючих технологій у процес навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку зі СПР, наданні рекомендацій щодо організації навчально-виховного процесу в дошкільному закладі освіти та в умовах загальноосвітньої школи, розробці науково-методичного забезпечення процесу навчання та виховання дітей зі СПР.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатку, списку використаних джерел (68 найменувань, в тому числі 2 іноземних). Загальний обсяг роботи 120 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 110 сторінках.

ВИСНОВКИ

При порівняно глибоких і стійких відхиленнях від нормального психічного або фізичного розвитку і соціалізації людини в ході її особистісного становлення необхідні спеціальні педагогічні умови для поліпшення, виправлення процесів навчання та виховання, де останнє набуває корекційного характеру.

Корекційно-педагогічні впливи при необхідності системно поєднуються зі спеціальними засобами медичної, психологічної, інженерно-технічної корекції, створенням умов для соціально реабілітаційної підтримки дитини з ООП та її родини. Такі впливи можуть бути як прямі, безпосередні, так і як опосередковані, але вони завжди мають бути цілеспрямованими, науково обґрунтованими, надійними і гуманістичними.

Визначені нами особливості навчання та виховання дітей зі СПР в спеціальному закладі освіти дали змогу окреслити організаційно-педагогічні умови впровадження здоров'язберігаючих технологій інклюзивного навчання в спеціальній школі. Ці умови мають організаційно-педагогічне, корекційно-розвивальне та навчально-дидактичне спрямування і передбачають оптимізацію навчального середовища, організацію постійної спільної участі дітей і дорослих в освітньому процесі, створення служби допомоги родині, підвищення кваліфікації педагогів, впровадження культурно-дозвільної програми й програми фізичної реабілітації, організацію корекційно-розвивального навчання.

Визначено напрями роботи, які передбачають вдосконалення змісту й методів навчання та виховання дітей зі СПР в умовах спеціальної школи інтегрованого типу; оптимізацію шляхів та форм корекційно-розвивального навчально-виховного процесу; алгоритм застосування інноваційних здоров'язберігаючих педагогічних технологій з використанням розробленого навчально-методичного забезпечення.

Впроваджені організаційно-педагогічні умови оптимізують освітнє та соціальне середовище дітей зі СПР, при цьому основну роль відіграє служба

супроводу дітей і родин таких дітей, що надає консультаційну, методичну, реабілітаційну допомогу.

Можемо констатувати, що головне завдання школи, у тому числі і на етапі вирішення питань здоров'язбереження, нам бачиться в тому, аби перешкодити розвитку шкідливих для здоров'я учнів тенденцій. Вчителі школи повинні активно пропагувати формування моди на здоров'я, як стратегічного напрямку загальнодержавної політики в області охорони здоров'я і освіти.

Певну частину навчального матеріалу, особливо по предметах гуманітарного циклу, можна трансформувати у форми і методи, що зберігають здоров'я учнів. При цьому не лише підвищується ефективність освітнього процесу, інтерес до уроків, але і досягається позитивний результат для здоров'я учнів, відбуваються нейтралізація напруги і стресу, емоційна розрядка, підвищення комунікативної компетентності, у тому числі при вирішенні конфліктів, подолання егоцентричної позиції через ідентифікацію з історичними, літературними або вигаданими героями.

Перспективи дослідження. Наведені у роботі дані, можуть стати основою подальших досліджень щодо вивчення теорії та практики інклюзивної освіти, зокрема, особливостей інклюзивного навчання на різних вікових етапах, насамперед, в дошкільному і старшому шкільному віці; розробки та вдосконалення корекційно-розвивального навчально-виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещенко С. Соціальне партнерство: теорія та практика: посіб. для неприбуткових некомерційних організацій / С. Алещенко. – В 2-х ч. – Суми : СОМГО "Матриця", 2004. – Ч. 2. – 44 с.
2. Асистент учителя в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / Н.М. Дятленко, Н.З. Софій., О.В. Мартинчук, Ю.М. Найда, під заг. ред. М.Ф. Войцехівського. – К. : ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 172с.
3. Байда Л.Ю. Інвалідність та суспільство:[навч.-метод. посіб.] / Л.Ю. Байда, О.В. Красюкова-Еннс, С.Ю. Буров та ін. / За заг. ред. Л.Ю. Байди, О.В. Красюкової-Еннс. – К., 2012. – 216 с.
4. Березан О. І. Основи дитячої нейропсихопатології: Навчальний посібник для студентів. - Полтава, 2006.
5. Будяк Л.В. Інклюзивне навчання в сільському загальноосвітньому закладі / Л.В. Будяк. – Черкаси. – 2010 – 40 с.
6. Василенко О.М. Соціально-педагогічна робота з учнями з особливими потребами в загальноосвітній школі інклюзивної орієнтації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vmurol.com.ua/upload/publikatsii/Problemi_studentiv_z_invalidnistyu/pdf/Vasilenko_Soc_ped_robota.pdf (дата звернення: 06.08.2013). – Назва з екрану.
7. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6-ти т. / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Акад. пед. наук, 1983. – Т. 5. Основы дефектологии / Под ред. Т.А. Власовой. – 1983.– 369 с.
8. Глоба О. П. Про національну систему надання корекційно-реабілітаційних послуг в Україні / О.П.Глоба та ін.// Інклюзивна освіта: досвід і перспективи: [монографія] / Колектив авторів; відп.ред. Г.В.Давиденко. – Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. – 242с.

9. Глоба О. П. Сучасні технології в системі надання корекційно-реабілітаційних послуг / О.П.Глоба // Вісник Львівського університету. Збірник наукових праць. Серія педагогіка. Випуск 31. – Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. – С.399-408.
10. О.П.Глоба, Ю.М.Полулященко. Використання педагогічних технологій адаптивної фізичної культури і спорту в процесі соціальної інтеграції осіб з обмеженими можливостями. Вісник ЛНУ ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2011.- №23(234).
11. Глоба О.П. Регіональне реабілітаційне середовище як фактор соціалізації дітей і молоді з обмеженими психофізичними можливостями. [монографія] / Олександр Петрович Глоба. – Краматорськ: ДДМА, 2011. - 348с. - Бібліогр.: с.379-396. – ISBN 978-966-2484-02-1.
12. О.В. Гаврилов, О.П.Глоба, В.О.Липа та ін. Прикладна корекційна психопедагогіка. Навчальний посібник. / Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. – 591 с.
13. Глоба О. П. «Охоронно-педагогічний режим в умовах реалізації державної програми «Нова українська школа» / О.П. Глоба, Б.О.Вихованець // Навчально-науковий інститут педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, 2018.
14. Глоба О. П. Використання засобів народної педагогіки в корекційній роботі з дітьми, що мають порушення опорно-рухового апарату / О.П.Глоба // збірник наукових праць за ред.. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006. – 2020.
15. Гриценок Л.І. Психологічна служба та психолого-медико-психологічні консультації системи освіти України (показники розвитку за підсумками 2004-2005 року) / Гриценок Л.І., Обухівська А.Г., Панок В.Г та ін. – К. : «Ніка – Центр». – 2005. – 30 с.
16. Готовність вчителя до використання здоров'язберігаючих технологій у навчально–виховному процесі. //Здоров'я та фізична культура. – 2006, №8. – С. 1-6.

17. Данієлс Е. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів. // Е. Денієлс, К. Стаффорд – Львів: Т-во «Надія», 2000. – 255 с.

18. Данілявічуте Є.А. Закономірності виникнення, сутність та місце інклюзії у єдиній системі освіти в Україні // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – №1 (65). – 2013. – С. 2-8. Діти з особливими потребами у загальноосвітньому просторі: початкова ланка / за редакцією: В.І. Бондаря, В.В. Засенка. – К. 2004. – 152 с.

19. Довідник видань проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»: мат-ли Міжнародної конференції «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні: знання, практика та політика» (11-12 лютого 2013 р., Київ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 43 http://osvitportal.lviv.ua/portal/doc/Довідник_видань_проекту.pdf – Назва з екрану.

20. Дробот Л. І. Інтеграція в суспільство вихованців шкіл-інтернатів для дітей з наслідками поліомієліту та церебральним паралічем / Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н.Софій (голова), І.Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор), та ін. — К.: Контекст, 2000. — С.174-175.

21. Елен Р. Данієлс Залучення дітей з особливими потребами загальноосвітніх класів / Елен Р. Данієлс, Кей Стаффорд – Львів : Товариство «Надія», 2000. – 256 с.

22. Ервін Е. Підготовка вчителів і вихователів до роботи в інклюзивних класах та групах / Е. Ервін, Д. Кугельмас – Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». – К. – 2000 – 150 с.

23. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика : [Учеб. пособие для студентов спец. 2111 "Дефектология" пед. ин-тов] / И. Г. Еременко. - Киев : Вища шк., 1985. - 327 с.; 20 см.; ISBN В пер. (В пер.) : 85 к.

24. Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 30. – С. 142-150.

25. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 2-3. – С. 36-42.
26. Засенко В. В., Колупаєва А. А. Реформування спеціальної освіти у країнах пострадянського простору // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти колекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб. Випуск – К. : Науковий світ, – 2005. – С. 33-39.
27. Івашура Н. С. Рівне наставництво в інклюзивній освіті дітей з аутизмом / Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова: зб. наук. пр. / за ред. В. М. Синьова. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – № 22. – Сер. 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – С. 84–87.
28. Інвалідність та суспільство: навчально-методичний посібник. [кол. авторів: Байда Л.Ю., Красюкова – Еннс О.В., Буров С.Ю., Азін В.О., Грибальський Я.В., Найда Ю.М.]; за заг. редакцією Байди Л.Ю., Красюкової-Еннс О.В.– К., 2012. – 216 с.
29. Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні: науково-методичний збірник. – К. : ФОП Придатченко П.М., 2007. – 336 с.
30. Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.education-inclusive.com/shho-take-inklyuziya>
31. Козьявкін В. І., Шестопалова Л. Ф., Подкорытов В. С. Детские церебральные параличи. Медико-психологические проблемы. Львів: Українські технології, 1999.
32. Колупаєва А. А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади: Монографія / А. А. Колупаєва – К. : Педагогічна думка, 2007 – 458 с.
33. Колупаєва А.А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання / А.А. Колупаєва, Л.О. Савчук – К : «АТОПОЛ» – 2011. – 273 с.
34. Концепція розвитку інклюзивної освіти // Наказ МОН України від 01.10.2010 р. № 912 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firstedu.org.ua/index.php>. – Назва з екрану.

35. Кривоносова О.В. Науковий доробок у галузі інклюзивної освіти в Україні / О.В. Кривоносова, О.Ф. Федоренко // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – №3 (63). – 2012. – С. 11-16.
36. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій, І. Єрмаков та ін. – К. : Контекст. – 2000. – 336 с.
37. Кузава І.Б. Теоретичні та методичні засади інклюзивної освіти/ Актуальні питання корекційної освіти дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктор пед. наук : 13.00.03«Корекційна педагогіка» / І. Б. Кузава. Нац. пед. ун-т ім.М. П. Драгоманова. – К., 2015. –40 с.
38. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики. - Донецк: «Лебідь», 2002.
39. Лорман Т. Сім стовпів інклюзивної освіти. Як перейти від запитання «Чому?» до запитання «Як?» // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – №3 (57). – 2010. – С. 3-11.
40. Лупарт Дж. Шкільна реформа в Канаді: перехід від роздільних систем освіти до інклюзивних шкіл / Джуді Лупарт, Чарльз Веббер // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – №1 (55). – 2010. – С. 6-11.
41. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Основы дитячої патопсихології. - К.: «Перун», 1996.
42. Мартинчук О.В. Основы корекційної педагогіки: [навч.-метод. посіб. Для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта»] / Олена Валеріївна Мартинчук. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 288 с.
43. Мартинчук О.В. Діти з особливими освітніми потребами / Дитина. **Програма** навчання і виховання дітей дошкільного віку від двох до семи років / Наук. кер. програмою: О.В. Проскура, Л.П. Кочина, В.У. Кузьменко, Н.В. Кудикіна. / Мін. осв. і наук., мол. та спорту України, Головн.

упр. осв. І наук. викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – 3-є вид., доопр. та доп. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2012. – С. 94-99, 162-165, 239-243, 399-406.

44. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ. – 2008.– 204 с.

45. Миронова С. П. Погляди педагогів спеціальних закладів на проблеми інклюзивної освіти // С.П. Миронова, М.Г. Буйняк// Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред.. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. – Вип. XXIII. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. С. 16-23.
131

46. Менеджмент громадських організацій: вибрані питання теорії та практики: навч. посіб. / [А. Ю. Жулавський, О. Г. Дегтяренко, Є. В. Кірсанова та ін.]. – Донецьк : ТОВ "Цифрова типографія", 2007. – 262 с.

47. Молодь та молодіжна політика в Україні : соціально-демографічні аспекти / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.

48. Науково-методичний центр інклюзивної освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nmcio.ipro.kubg.edu.ua/>

49. Освіта в інноваційному поступі суспільства. /Доповідь Міністра освіти і науки України С.М.Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2006 р.//Освіта України. – 2006, № 60-61 . – С. 13

50. Організація навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання / Інструктивно-методичний лист МОН, молоді та спорту № 1/9-384 від 18.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/29627/ – Назва з екрану.

51. Партнерство органів влади та недержавних організацій / Даєне К., Гривняк Л., Логінова Л., Іванкова С. – К. : [б. в.], 2004. – 76 с.

52. Сак Т. В. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі: [навч. курс та наук.- метод. посіб.]. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2011. – 168 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).

53. Сак Т. В. Технологія зворотного зв'язку в інклюзивному навчанні // Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. – №4 (64). – 2012. – С. 2-5.

54. Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах // Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 р. № 872. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-п> – Назва з екрану.

55. Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року / Наказ Міністерства освіти й науки України № 1034 від 23.07.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1034729-13> – Назва з екрану.

56. Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання / Лист МОНмолодьспорт № 1/9-529 від 26.07.12 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/30376/ – Назва з екрану.

57. Саламанская декларация. Рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка. Испания, 7-10 июня 1994. – К., 2000. – 21 с.

58. Синьов В. М. Українська корекційна психопедагогіка на сучасному етапі еволюції системи спеціальної освіти / Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна: Випуск VIII / За ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2006. С.46-50.

59. Синьов В., Шевцов А. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні // Дефектологія. – № 2. – 2004. – С. 6-11.
60. Спеціальна педагогіка. Під. ред. В. І. Бондаря. - Луганськ: Альма-матер, 2003. С.34.
61. Соціально-демографічне обстеження "Молодь України, 2010" // Вживання молоддю алкогольних напоїв принаймні один раз у житті. – К., 2010.
62. Страшко С. В. та ін. Інфекційні хвороби, що набули соціального значення: К., "Освіта України". – 2006. – 56 с.
63. Таранченко О. М. Диференційоване викладання в інклюзивному навчальному закладі: [навч.-метод. посіб.] / О.М. Таранченко, Ю.М. Найда / За заг. ред.. А.А. Колупаєвої. – К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. – 124 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
64. Шнайдер В. І., Організація індивідуального навчання (Методичні рекомендації на допомогу педагогам ЗОШ та спеціальних закладів, реабілітаційних центрів, фахівцям психолого-медико-педагогічних консультацій, педагогам, психологам, батькам) / Шнайдер В.І., Кулик О.О., Фінько Г.М.. – Кам'янець-Подільський, «Абетка-Нова», 2007. – 148 с.
65. Як досягати змін: Посібник для батьків і педагогів з обстоювання та захисту прав дітей з особливими освітніми потребами та громадської діяльності. – К. : ФОП Придатченко П.М. – 2006. – 140 с.
66. Як зробити школу інклюзивною. Досвід проектної діяльності: [метод. посіб.] / Канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» / Уклад. С. Єфімова. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2012». – 152 с.
67. McGhie-Richmond, D., Underwood, K., Jordan, A. (2007). Developing Effective Instructional Strategies for Teaching in Inclusive classrooms. Exceptionality Education Canada, 17(1/2), 27- 52 – Режим доступу: <http://canada-ukraine.org>

68. U.S. Department of Health and Human Services. The Surgeon General's Call to Action to Prevent and Reduce Underage Drinking. Rockville, MD: U.S. Department of Health and Human Services; 2007. Available at <http://www.surgeongeneral.gov/topics/underagedrinking/>. Accessed March 28, 2008.